

СУБ'ЄКТИВНІ ПРАВА ТА ЮРИДИЧНІ ОБОВ'ЯЗКИ СУДДІВ ЯК НОСІЇВ СУДОВОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ

ШПЕНОВ Дмитро Юрійович - кандидат юридичних наук, Заслужений юрист
України, здобувач Харківського національного університету внутрішніх справ
УДК 347.962:342

В статті определено поняття таких категорій як суб'єктивне право и юридическая обязанность судьи; проанализирована система субъективных прав и юридических обязанностей судей как носителей судебной власти; выявлены пробелы в механизме правового обеспечения выполнения судьями их юридических обязанностей и предложены пути совершенствования административного законодательства в этой сфере.

Ключові слова: судді, судова влада, служба суддів в Україні, суб'єктивне право судді, юридичний обов'язок судді.

Постановка проблеми

Для відправлення правосуддя та здійснення інших функцій на своїй посаді судді наділені широким колом прав та обов'язків. Основні з них визначені в Конституції України, кодексах, Законі України «Про судоустрій і статус суддів», деякі закріплені в Кодексі суддівської етики та інших актах суддівського самоврядування. Права та обов'язки судді складають основу його правового статусу (як службовця – суб'єкта державно-службових відносин, як суб'єкта здійснення правосуддя, як суб'єкта внутрішньо-службових відносин тощо).

З огляду на те, що судді є самостійними та незалежними носіями судової влади в державі, важливим є дотримання пропорційності у співвідношенні їх прав та обов'язків. Це означає, що кожному законодавчо закріпленому та фактично реалізованому праву повинен відповідати обов'язок судді, забезпече-

ний реальним механізмом його виконання. Тільки за такої системи можна вести мову про ефективно організовану судову владу та утвердження верховенства права та закону на всіх рівнях її функціонування. Тому дослідження системи суб'єктивних прав та юридичних обов'язків суддів, а також механізму забезпечення їх реалізації та виконання є актуальним напрямком дослідження сучасної правової науки.

Актуальність теми дослідження підтверджується недостатністю наукових робіт, що присвячені проблемі пропорційності прав та обов'язків суддів в Україні, а також відсутністю належної законодавчої регламентації механізму забезпечення їх виконання та дотримання, що у поєднанні з необхідністю комплексного наукового аналізу даного питання обумовлює важливість та своєчасність даної статті.

Стан дослідження

Окремі аспекти співвідношення прав та обов'язків суддів в Україні та їх класифікації досліджували такі вчені, як Ю. В. Калашник, Т. О. Коломєць, В. В. Молдаван, О. М. Овчаренко, С. П. Погребняк, Н. В. Сибільова, В. С. Смородинський, О. В. Старчук, О. В. Стівба та багато інших. Однак, на сьогоднішній день відсутні комплексні дослідження, присвячені проблемі співвідношення суб'єктивних прав та юридичних обов'язків суддів як носіїв судової влади в Україні та механізму забезпечення їх реаліза-

ції та виконання, що ще раз підкреслює важливість та актуальність запропонованої теми.

Мета та завдання дослідження

Метою статті є визначення системи суб'єктивних прав та юридичних обов'язків суддів в Україні як носіїв судової влади. Для досягнення поставленої мети необхідно виконати такі завдання: визначити поняття суб'єктивного права та юридичного обов'язку суддів в Україні; охарактеризувати суб'єктивні права та юридичні обов'язки суддів як носіїв судової влади; визначити недоліки правового механізму забезпечення реалізації прав та виконання обов'язків суддями в Україні та запропонувати шляхи удосконалення законодавства в цій сфері.

Виклад основного матеріалу

Дослідження системи прав та обов'язків судді, яка включає в себе декілька їх різновидів, доцільно розпочати із з'ясування значення цих двох категорій.

Так, аналіз сутності двох нерозривно пов'язаних категорій – юридичного обов'язку та суб'єктивного права, дозволяє зробити наступні висновки: 1) для реалізації суб'єктивного права майже в усіх випадках вимагається виконання іншим суб'єктом свого юридичного обов'язку. Виняток складають ситуації, коли права або обов'язки виникають поза межами правовідносин; 2) сутність закріпленого в національному законодавстві та міжнародних актах суб'єктивного права полягає в тому, що держава гарантує своїм громадянам, а також іншим легітимним суб'єктам реалізації своїх природних можливостей, задоволення потреб для збереження нормального (достатнього) життєвого рівня; 3) правова природа юридичного обов'язку полягає в наявності тісного зв'язку з суб'єктивним правом, реалізація якого потребує виконання зобов'язаною стороною певних дій (або утримання від них) для задоволення особистих, суспільних або державних інтересів.

Права та обов'язки судді складають основу їх правового статусу, що відповідає тій якості, в якій вони вступають у правовідносини, а також виду цих правовідносин. Це означає, що суддя може бути носієм служ-

бово-трудова, адміністративних, соціальних, державно-владних та інших прав та обов'язків, які за змістом відрізняються один від одного. Права та обов'язки судді, до якого б виду вони не відносились, мають свої специфічні особливості.

В. Є. Теліпка та В. В. Молдаван виділяють такі характерні риси, притаманні правам суддів: 1) вони належать конкретному суб'єкту – судді; 2) ґрунтуються на нормах позитивного права – Конституції та законах України; 3) являють собою забезпечену державою і правом можливість певної поведінки, спрямованої на досягнення соціального блага; 4) їх виникнення обумовлюється конкретним юридичним фактом – призначенням (обранням) на посаду судді; 5) зміст та обсяг прав суддів визначаються специфікою правового статусу носіїв судової влади в конкретній державі; 6) забезпечуються загальними (економічними, політичними, ідеологічними, організаційними) і спеціальними (юридичними) гарантіями; 7) їх порушення тягне юридичну відповідальність [1, с. 145]. Деякі з цих характерних ознак притаманні всім суб'єктивним правам. Зокрема, це стосується забезпечення здійснення прав відповідними гарантіями та можливістю застосування державного примусу тощо.

Таким чином, суб'єктивні права судді можна визначити, як закріплену в ратифікованих міжнародних актах, національному законодавстві, актах суддівського самоврядування, забезпечену державою за допомогою загальних і спеціальних гарантій, систему дозволених або альтернативних можливостей, необхідних судді для реалізації покладених на нього функцій по здійсненню правосуддя або інших судових повноважень, а також для задоволення особистих потреб, суспільних або державних інтересів.

Особливостями юридичних обов'язків суддів є: 1) можуть бути закріплені, крім міжнародних та національних законодавчих актів, також в актах суддівського самоврядування; 2) забезпечуються спеціальним правовим механізмом, який включає можливість притягнення судді до юридичної відповідальності в особливому порядку, визначеному в законодавстві; 3) порядок, способи, строки, умови їх виконання, як правило, чітко прописані в

нормативно-правових актах, оскільки їх виконання носить особливе соціально-правове значення для охорони та захисту прав та свобод людини та громадянина, а також інших суб'єктів.

Юридичні обов'язки судді – це закріплена в ратифікованих міжнародних актах, законодавстві України, актах суддівського самоврядування, гарантована державою до виконання дією спеціального правового механізму, система необхідної та належної поведінки судді, вираженої, як правило, у формі його активних дій, необхідної для відправлення правосуддя, захисту прав та інтересів суб'єктів правовідносин, а також для забезпечення рівного права кожного на судовий захист.

Основні права та обов'язки судді, як носія судової влади, визначені в ст. 54 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [2]. Аналіз положень цієї статті показує, що права та обов'язки, закріплені в ній, не є вичерпними, оскільки, приміром, ч. 1 ст. 54 носить відсилючий характер – вона спрямовує до Конституції та іншим актам законодавства України, в тому числі процесуальним. До безпосередньо закріплених в цій статті прав судді належать:

приймати особисту участь в здійсненні суддівського самоврядування. Це означає, що суддя може безпосередньо брати участь в засіданнях зборів суддів того суду, в якому він проходить службу, а також в інших органах суддівського самоврядування, висловлювати свої думки, вносити пропозиції, віддавати свій голос за те чи інше рішення тощо. Реалізація даного права забезпечується утворенням системи органів суддівського самоврядування, фінансування їх діяльності за рахунок державного бюджету тощо;

вдосконалювати свій професійний рівень будь-якими засобами (проходження підготовки, самостійна робота тощо). Означає, що кожний професійний суддя може підвищувати рівень своєї кваліфікації, шляхом участі в освітніх, науково-практичних заходах Національної школи суддів України, інших заходах, організованих органами суддівського самоврядування, органами державної влади, підприємствами, громадськими об'єднаннями тощо;

бути нагородженим нагородами, грамотами, відзнаками за свою роботу до виходу у відставку. Це означає, що суддя за сумлінну службу та інші заслуги може бути нагороджений будь-якими нагородами, грамотами та іншими відзнаками відповідно до Закону «Про державні нагороди України» [3]. Проблемою в практичній реалізації даного права є те, що ст. 3 цього Закону серед видів державних нагород значиться державна премія, отримання якої суперечить положенням Закону «Про засади запобігання і протидії корупції».

Аналіз Конституції України, положень Закону «Про судоустрій і статус суддів» та інших законодавчих актів дозволяє також виділити такі права судді:

право на повагу до особистості судді, його честі та гідності. Означає, що суддя може вимагати від сторін учасників судового процесу виявлення поваги до себе та інших учасників, що виявляється в утриманні від перебивання судді та інших суб'єктів, звертання до судді «Ваша честь», вставати зі свого місця при зверненні до судді тощо. Практична реалізація даного права забезпечена встановленням адміністративної відповідальності за прояв неповаги до суду та судді (ст. 185-3 Кодексу України про адміністративні правопорушення [4]), а також можливістю судді за допомогою судової охорони видалити порушника із залу судового засідання. При цьому, деякі науковці вбачають проблему в законодавчій невизначеності змісту категорій «повага» або «неповага» до судді. Так, Т. О. Коломоєць та Ю. В. Калашник вказують на недостатню повноту визначення поняття «неповага до суду» у чинному законодавстві, із якого залишається незрозумілим, де може відбуватися прояв неповаги до суду – тільки у залі судового засідання або і в приміщенні суду, на його території, в тому числі на прилеглий території – наприклад, на паркувальних майданчиках тощо [5, с. 76]. Дане зауваження є цілком виправданим, оскільки відсутність чіткості призводить не тільки до неоднакового застосування правових норм, але і створює умови для зловживань суддею своїм службовим становищем та наділеною владою. Отже, в практичному та теоретичному плані вираз «неповага до суду» потребує

уточнення в диспозиції або примітці до статті 185-3 Кодексу України про адміністративні правопорушення [4];

право на недоторканність та особисту безпеку та безпеку членів своєї сім'ї;

право на обрання його на посаду безстроково. Порядок реалізації цього права прописаний в ст. 74 Закону «Про судоустрій і статус суддів»;

право здійснювати свої повноваження на основі незмінюваності до досягнення шести десяти п'яти років. Кожному судді, обраному на посаду безстроково, державою гарантується перебування на посаді до досягнення зазначеного віку, крім випадків звільнення судді з підстав, визначених законодавством;

право бути переведеним за своїм бажанням до іншого суду у порядку та за умов, визначених законодавством. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» забороняє переведення судді до іншого суду без його згоди. При цьому, за заявою суддя може бути переведений до іншого суду того ж або іншого рівня, тієї ж або іншої спеціалізації, з дотриманням процедури, визначеної законодавством;

право на забезпечення необхідними матеріалами, нормативно-правовими актами, необхідними для розгляду і вирішення справ. Для реалізації цього права в усіх судах функціонує бібліотека, Положення про яку затверджується Державною судовою адміністрацією України. Бібліотека повинна забезпечити суддів всіма необхідними нормативно-правовими актами та іншими матеріалами;

право мати кваліфікованого помічника, який відповідає вимогам, визначеним законодавством. Це право закріплене в ст. 151 Закону «Про судоустрій і статус суддів». Для забезпечення належного рівня кваліфікації помічника судді, передбачений конкурсний відбір кандидатів на цю посаду, які відповідають визначеним вимогам до них.

Суддя, як носій судової влади, може мати інші права, які можливо прямо не прописані в законодавчих актах, однак впливають безпосередньо із їх змісту. Наприклад, право вимагати від учасників судового процесу тиші під час розгляду справ. Для забезпечення реалізації суддею своїх прав державою роз-

роблено ряд організаційних, соціально-економічних та інших гарантій.

Що стосується обов'язків судді як носія судової влади, то до них належать:

обов'язок здійснювати правосуддя самостійно, виносити справедливі, неупереджені, законні, мотивовані, об'єктивні рішення. Це є основним обов'язком судді, тільки за умови виконання якого можна вести мову про реальне верховенство права та закону в державі. Тому механізм забезпечення виконання суддею цього обов'язку повинен бути довершеним. Так, обов'язок щодо безстороннього, неупередженого, незалежного та справедливого здійснення правосуддя проголошується суддею при складанні присяги. В чинному законодавстві України передбачена дисциплінарна відповідальність за порушення вимог щодо неупередженого розгляду справи у формі догани, а в п. 5 ч. 5 ст. 126 Конституції України серед підстав звільнення також значиться порушення суддею присяги. Отже, на перший погляд може здатися, що виконання суддею обов'язку щодо об'єктивного, неупередженого, незалежного та справедливого здійснення правосуддя забезпечується досить жорстким правовим механізмом. Однак, на практиці обґрунтувати та довести факт порушення суддею присяги виявляється іноді складно. Перш за все, це обумовлено неоднозначністю змісту основоположних категорій – неупереджений, справедливий тощо. Визнати рішення судді несправедливим або неупередженим досить складно, оскільки досі відсутня методика їх оцінки. Ці поняття не є юридичними, що ускладнює їх застосування на практиці. Тому, реалізація суддею даного обов'язку в значній мірі залежить від сумління та свідомого відношення судді до виконання своїх функцій;

обов'язок дотримуватись при розгляді справ принципу рівності, відкритості та гласності в порядку визначеному законодавством. Даний обов'язок впливає із норм національного законодавства та міжнародних актів, якими проголошено принцип гласності та відкритості при розгляді справ. Водночас, в ст. 11 Закону «Про судоустрій і статус суддів» [2] зазначається, що у випадках, передбачених процесуальним законодавством, дозволяється закритий розгляд справи з

обмеженням або заборонаю використання технічних засобів фіксації судового процесу. Аналіз, визначених в процесуальних кодексах обмежень принципу гласності та відкритості свідчить про те, що в основному всі підстави прийняття суддею рішення про розгляд всієї справи або її частини у закритому судовому засіданні чітко прописані у відповідних процесуальних кодексах. Однак, і досі залишається поле для суддівського свавілля. Наприклад, однією з підстав прийняття суддею такого рішення відповідно до ч. 1 ст. 4-4 Господарського процесуального кодексу України [6]. Обґрунтованість вимоги однієї із сторін судового розгляду про його закритість оцінюється суддею самостійно. В цьому процесі оцінювання значну роль відіграє дотримання суддею принципу рівного відношення до всіх сторін та учасників судового процесу. Це є основою також неупередженості та об'єктивності судді;

обов'язок дотримуватись принципу несутимності та політичної незалежності, а також інших вимог, визначених Законом «Про засади запобігання і протидії корупції». Виконання даного обов'язку покладається, перш за все, на сумління судді. Однак, законодавством передбачено механізм перевірки виконання суддею даного обов'язку. Зокрема, спеціальна перевірка здійснюється ще на етапі добору кандидатів на посаду судді. Подальший контроль проводиться в порядку, визначеному Законом «Про засади запобігання і протидії корупції», а також Законом «Про відновлення довіри до судової влади»;

обов'язок своєчасного та всебічного розгляду та вирішення справ. Даний обов'язок належить до процесуальної сторони здійснення правосуддя. Конкретні строки розгляду і вирішення справ у межах різних видів судочинства, а також надання інших процесуальних документів визначаються відповідними процесуальними кодексами. За порушення суддею процесуальних строків встановлена дисциплінарна відповідальність (п. 2 ст. 83 Закону «Про судоустрій і статус суддів»). Що стосується механізму забезпечення виконання суддею обов'язку щодо всебічності розгляду справи, то тут виникають деякі проблеми. Зокрема, якщо суддею пропущено розгляд якихось обставин справи або приділено цьо-

му не достатню увагу, винесене рішення завжди може бути оскаржено до суду вищої інстанції включаючи Європейський суд з прав людини. Однак, суддя, який допустив таку помилку жодним чином не відповідає за неї, принаймні вона не значиться серед підстав притягнення судді до дисциплінарної або іншої юридичної відповідальності, а також серед підстав звільнення. Тому, всебічний розгляд справи – це обов'язок, виконання якого повністю залежить від сумління судді;

обов'язок при першому призначенні приносити присягу судді та неухильно її дотримуватись. Забезпечення виконання даного обов'язку покладається на Вищу раду юстиції, Президента та Верховну Раду України;

обов'язок дотримуватись правил суддівської етики. Дані правила визначені Кодексом суддівської етики. За їх порушення п. 4 ст. 83 Закону «Про судоустрій і статус суддів» передбачено дисциплінарну відповідальність. Однак, на практиці формулювання даної підстави притягнення судді до дисциплінарної відповідальності (за систематичне або грубе одноразове порушення правил суддівської етики, що підриває авторитет судової влади [2]) потребує певного уточнення. По-перше, необхідно чітко визначити, яке порушення суддівської етики слід вважати грубим, а по-друге, визначитись з поняттям «підрив авторитету судової влади». Внаслідок цього виникають труднощі в практиці застосування даної підстави. І як результат, із тридцяти двох суддів, притягнутих до дисциплінарної відповідальності в 2013 році [7], лише один суддя – з підстав, передбачених п. 4 ч. 1 ст. 83 Закону. Вже виходячи із наявної статистичної інформації, можна зробити висновок, що норма п. 4 ч. 1 ст. 83 Закону «Про судоустрій і статус суддів» застосовується в якості підстави для притягнення судді до дисциплінарної відповідальності вкрай рідко. Причиною цього навряд чи є безумовне дотримання всіма суддями відповідних етичних правил. На нашу думку, механізм забезпечення виконання суддею свого обов'язку щодо дотримання правил суддівської етики є недосконалим;

обов'язок виявляти повагу до учасників процесу. Даний обов'язок тісно пов'язаний з попереднім, оскільки належить до одного з

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена дослідженню теоретичних аспектів та особливостей адміністративної відповідальності як виду юридичної відповідальності. Досліджена правова природа та зміст поняття соціальної та юридичної відповідальності, а також адміністративної відповідальності як різновиду згаданих видів відповідальності. Проаналізовані різні наукові погляди на природу та особливості різних видів відповідальності.

правил суддівської етики. При цьому, законодавством та Кодексом суддівської етики не встановлено, яку поведінку судді слід вважати такою, що свідчить про виявлення неповаги до учасників судового процесу. Оцінка дій судді як таких, що містять в собі ознаки виявлення такої неповаги, належить до відання Вищої кваліфікаційної комісії суддів України;

обов'язок забезпечувати захист інформаційних прав учасників судового процесу. В Законі «Про судоустрій і статус суддів» цей обов'язок виражається в нерозголошенні відомостей, які становлять таємницю, що охороняється законом, в тому числі і таємницю нарадчої кімнати і закритого судового засідання [2];

обов'язок подавати щороку до 1 квітня за місцем роботи декларацію про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру за минулий рік за формою і в порядку, що встановлені Законом України «Про засади запобігання і протидії корупції» [2]. За порушення даного обов'язку передбачена дисциплінарна відповідальність відповідно до п. 6 ч. 1 ст. 83 Закону «Про судоустрій і статус суддів».

Таким чином, в національному законодавстві України в цілому дотримано пропорційність в співвідношенні прав та обов'язків судді. Однак, як було з'ясовано, реалізація прав судді практично в кожному випадку забезпечена відповідною системою правових або організаційних гарантій, в той час, як виконання більшості його обов'язків залежить від сумніння судді та його свідомого, чесного відношення до своєї діяльності. Звідси випливає висновок про те, що при доборі кандидатів на посаду судді необхідно серйозно підходити

SUMMARY

The article is sanctified to research of theoretical aspects and features of administrative responsibility as type of legal responsibility. Investigational legal nature and maintenance of concept of social and legal responsibility, and also administrative responsibility as variety of the mentioned types of responsibility. Different scientific looks are analysed to nature and features of different types of responsibility.

до перевірки особистих та морально-етичних якостей кандидата, про що неодноразово наголошувалось в науковій літературі. Тільки за таких умов, в переважній більшості випадків, можна гарантувати виконання суддею всіх покладених на нього обов'язків.

Література

1. Науково-практичний коментар до Закону України Про судоустрій і статус суддів / В.Е. Теліпко, В.В. Молдаван. – К. : Центр учбової літератури, 2011. – 528 с.
2. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 07.07.2010 № 2453-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 41-42, № 43, № 44-45. – Ст. 529.
3. Про державні нагороди України: Закон України від 16.03.2000 № 1549-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 21. – Ст. 162.
4. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Кодекс України від 07.12.1984 № 8073-X // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1984, додаток до № 51. – Ст. 1122.
5. Коломoeць Т. О. Проблеми та перспективи удосконалення відповідальності за прояв неповаги до суду. / Т. О. Коломoeць, Ю. В. Калашник // Слово Національної школи суддів України. – 2013. – № 2(3). – С. 73-82.
6. Господарський процесуальний кодекс України: Кодекс України від 06.11.1991 № 1798-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 6. – Ст. 56.
7. Інформація про притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності (рішення за 2013 рік): Інформація Вищої кваліфікаційної комісії суддів України за 2013 рік // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.vkksu.gov.ua/ua/distsiplinarne-provadjennya/informatsiya-pro-prityagnennya-suddiv-do-distsiplinarnoi-vidpovidalnosti/informatsiya-pro-prityagnennya-suddiv-do-distsiplinarnoi-vidpovidalnosti-rishennya-za-2013-rik/>